FONETIK ESHITISHNI RIVOJLANTIRISHDA LOGORITMIK MASHQLARNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Samarqand Kimyo Xalqaro Universiteti

Logopediya yo`nalishi MSPD-S-251U magistri

Suyunova Surayyo Ulash qizi

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada bolalarda fonetik eshitishni rivojlantirishda logoritmik mashqlarning pedagogik imkoniyatlari nazariy va ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilinadi. Fonetik eshitishning nutq tovushlarini idrok etish, ularning akustik xususiyatlarini farqlash, tovushlar ketma-ketligini anglash va og‘zaki nutqni shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi. Logoritmika nutq, musiqa ritmi va harakatning o‘zaro uyg‘unligiga asoslangan pedagogik-korreksion yondashuv sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada eshituv diqqatini faollashtirish, nutq tovushlarini farqlash, bo‘g‘in tuzilishini idrok etish, eshitish xotirasini rivojlantirish hamda tovush-harakat muvofiqligini shakllantirishga qaratilgan mashqlarning mazmuni ochib beriladi. Shuningdek, logoritmik mashg‘ulotlarni tashkil etish tamoyillari, individual yondashuv, pedagogik kuzatuv mezonlari va mashqlar samaradorligini baholash yo‘llari asoslanadi. Logoritmik mashqlarni an’anaviy logopedik ish bilan uyg‘unlashtirish fonetik eshitishni rivojlantirish jarayonini mazmunan boyitishi mumkinligi ilmiy-metodik nuqtayi nazardan izohlanadi.

Kalit so‘zlar: fonetik eshitish, fonematik idrok, logoritmika, logoritmik mashqlar, nutq tovushlari, eshituv diqqati, eshitish xotirasi, ritm, harakat koordinatsiyasi, logopedik mashg‘ulot, nutq rivojlanishi.

АННОТАЦИЯ В статье рассматриваются педагогические возможности логоритмических упражнений в развитии фонетического слуха у детей. Анализируется роль слухового восприятия в различении речевых звуков, понимании их акустических характеристик, восприятии последовательности звуков и формировании устной речи. Логоритмика

рассматривается как педагогико-коррекционный подход, основанный на взаимодействии речи, музыкального ритма и движений. Раскрывается содержание упражнений, направленных на развитие слухового внимания, дифференциацию речевых звуков, восприятие слоговой структуры, слуховую память и координацию слуховых и двигательных реакций. Обосновываются основные принципы организации логоритмических занятий, индивидуализации педагогической помощи и оценки динамики развития слухоречевых навыков. Подчеркивается целесообразность сочетания логоритмических упражнений с традиционными логопедическими методами с учетом индивидуальных образовательных потребностей ребенка.

Ключевые слова: фонетический слух, фонематическое восприятие, логоритмика, логоритмические упражнения, речевые звуки, слуховое внимание, слуховая память, ритм, двигательная координация, логопедическое занятие, речевое развитие.

ABSTRACT This article examines the pedagogical potential of logorhythmic exercises in developing children's phonetic hearing. It discusses the role of auditory perception in distinguishing speech sounds, recognizing their acoustic characteristics, processing sound sequences, and supporting oral language development. Logorhythmics is considered a pedagogical and corrective approach integrating speech, musical rhythm, and movement. The article describes exercises designed to strengthen auditory attention, discriminate speech sounds, perceive syllabic structures, develop auditory memory, and coordinate auditory and motor responses. It also outlines the principles of organizing logorhythmic sessions, adapting activities to individual needs, and monitoring progress in auditory and speech-related skills. The article emphasizes that combining logorhythmic exercises with established speech-language intervention methods may enrich educational practice when activities are selected according to each child's developmental profile.

Keywords: phonetic hearing, phonemic perception, logorhythmics, logorhythmic exercises, speech sounds, auditory attention, auditory memory, rhythm, motor coordination, speech-language intervention, language development.

Bolaning nutqiy rivojlanishi uning atrofdagilar bilan muloqotga kirishishi, ta’lim jarayonidagi axborotni o‘zlashtirishi, o‘z fikrini ifodalashi va ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etishida muhim o‘rin tutadi. Nutqning to‘g‘ri shakllanishi artikulyatsion apparat faoliyati, nutqiy nafas, ovoz, lug‘at boyligi va grammatik tuzilish bilan bir qatorda, eshituv orqali qabul qilingan tovushlarni tahlil qilish imkoniyatlariga ham bog‘liq. Shu jihatdan fonetik eshitishni rivojlantirish logopedik ishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Fonetik eshitish bola nutqida uchraydigan tovushlarning akustik xususiyatlarini idrok etish va ularni bir-biridan farqlash imkonini beradi. Masalan, bola *s* va *sh*, *z* va *j*, *p* va *b* tovushlari o‘rtasidagi farqni yetarli darajada anglamasa, ayrim so‘zlarni eshitish orqali farqlashda, ularni to‘g‘ri takrorlashda yoki yozuvda tovush-harf munosabatini o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Biroq bunday holatlarning sababi har doim fonetik eshitish bilan bog‘liq bo‘lavermaydi. Tovushlarni farqlashdagi qiyinchiliklar artikulyatsion malakalarning yetarli shakllanmagani, til rivojlanishining o‘ziga xosligi, eshitish holati yoki boshqa omillar bilan ham izohlanishi mumkin. Shu sababli logopedik baholashda alohida ko‘nikmalarni bir-biridan farqlash zarur. Fonetik eshitish bilan fonematik idrok tushunchalari o‘zaro yaqin bo‘lsa-da, aynan bir xil mazmunni anglatmaydi. Fonetik eshitish nutq tovushlarining akustik va talaffuz xususiyatlarini idrok etish bilan bog‘liq bo‘lsa, fonematik idrok til tizimida ma’no farqlashga xizmat qiladigan fonemalarni ajratish va tanib olishni nazarda tutadi. Amaliy logopedik faoliyatimizda bu jarayonlar bir-birini to‘ldiradi. Shuning uchun mashg‘ulotlarni rejalashtirishda tovushni eshitish, uni tanish, boshqa tovushdan farqlash, so‘z tarkibidagi o‘rnini aniqlash va talaffuz bilan bog‘lash bosqichlarini davomli tashkil etish maqsadga muvofiq.

Mavzuning dolzarbligi fonetik eshitishni rivojlantirishda bolani faqat tovushni tinglash yoki uni takrorlash bilan cheklab qo‘ymasdan, eshitish, ritm, nutq va harakatni o‘zaro bog‘laydigan faoliyatlardan foydalanish zarurati bilan belgilanadi. Bunday imkoniyatlarni taqdim etuvchi yondashuvlardan biri logoritmik mashqlardir. Logoritmika nutqiy topshiriqlarni ritmik harakatlar, musiqa yoki ritmik signallar bilan uyg‘unlashtirishga asoslanadi. Unda bola tovushni tinglaydi, signalga javob beradi, harakatni belgilangan tartibda bajaradi, she’r yoki ritmik matnni takrorlaydi hamda eshitilgan birliklarni eslab qolishga harakat qiladi. Logoritmik mashqlarni fonetik eshitishni rivojlantirishga yo‘naltirish ularning mazmunini aniq belgilashni talab qiladi. Har qanday musiqa ostida bajarilgan harakat fonetik eshitishni avtomatik ravishda rivojlantirmaydi. Mashqning maqsadi tovushlarni farqlash bo‘lsa, unda bolaga muayyan tovushlar yoki tovushlar juftligini eshitish, ularni solishtirish va tegishli javobni tanlash vazifasi berilishi kerak. Ritm va harakat esa ushbu vazifani qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Fonetik eshitish tushunchasi va uning nutq rivojlanishidagi o‘rni

Fonetik eshitish bu nutq tovushlarining akustik xususiyatlarini qabul qilish, ularning o‘ziga xos belgilarini farqlash va eshitilgan tovush obrazini tanib olish bilan bog‘liq eshituv faoliyatidir. Ushbu jarayon nutq tovushlarining balandligi, davomiyligi, tembri, jarangdorligi va boshqa akustik belgilarini idrok etishni qamrab oladi. Nutqiy muloqotda tovushlar alohida holda emas, balki bo‘g‘in, so‘z va gaplar tarkibida, turli ohang, tezlik va intonatsiya sharoitida qabul qilinadi. Bola nutqni o‘zlashtirish davomida atrofdagilarning nutq namunalarini eshitadi, tovushlarning takrorlanishini kuzatadi va ularni o`zida bor til tajribasi bilan bog‘laydi. Vaqt o‘tishi bilan u o‘xshash tovushlar orasidagi farqlarni aniqlash, tanish so‘zlarni ajratish va eshitganini takrorlash imkoniyatlarini rivojlantiradi. Ushbu jarayon bir xil tezlikda kechmaydi: bolalarning rivojlanish sur’ati, nutqiy muhit, eshitish holati va individual xususiyatlari o‘zaro farq qiladi. Fonetik eshitishning amaliy ahamiyati shundaki, artikulyatsiyasi bir-biriga yaqin

tovushlarni farqlashda ko‘rinadi. Masalan, s va sh tovushlari talaffuz vaqtida tilning holati hamda havo oqimining yo‘nalishi bilan farqlanadi. P va b tovushlarida esa jarangsizlik va jaranglilik farqi muhim hisoblanadi. Bolaga ushbu tovushlarni eshitish orqali solishtirish, tegishli rasmni tanlash yoki tovushni eshitganida kelishilgan harakatni bajarish topshirig‘i berilishi mumkin. Bunday mashqlarni bajarish jarayonida pedagog bolaning faqat javobini emas, balki vazifani qanday bajarayotganini va harakatlar muvofiqligini ham kuzatadi. Bola tovushni mustaqil taniydimi, javob berishdan oldin namuna talab qiladimi, tovushlar ketma-ketligida adashadimi yoki faqat ko‘rgazmali tayanch yordamida to‘g‘ri javob beradimi — ushbu kuzatuvlar keyingi mashg‘ulot mazmunini belgilashga yordam beradi. Fonetik eshitishni rivojlantirish nutqning boshqa tarkibiy qismlaridan ajratilgan holda amalga oshirilmaydi. Tovushni idrok etish, uni talaffuz qilish, so‘zning ma’nosini anglash va nutqiy vaziyatga mos qo‘llash o‘zaro aloqador jarayonlardir. Shu sababli logopedik mashg‘ulotlarda eshituv topshiriqlarini talaffuz, lug‘at va nutqiy muloqot bilan bosqichma-bosqich bog‘lash maqsadga muvofiqdir.

Fonetik eshitish va fonematik idrokning o‘zaro munosabati

Fonetik eshitish hamda fonematik idrokni ilmiy jihatdan farqlash logopedik ishning to‘g‘ri yo‘naltirilishi uchun muhimdir. Fonetik eshitish tovushning eshitiladigan xususiyatlarini anglashga urg‘u bersa, fonematik idrok tovushlarning til tizimidagi farqlovchi vazifasini tushunish bilan bog‘liq. Masalan, bola ikki xil tovushni eshitib, ularning bir-biridan farq qilishini aniqlashi mumkin. Biroq u ushbu tovushlar turli so‘zlarning ma’nosini o‘zgartirishini har doim ham darhol anglamasligi mumkin. Aksincha, bola ayrim tanish so‘zlarni vaziyatdan kelib chiqib to‘g‘ri tushunishi, lekin ularning tarkibidagi tovushlarni alohida ajratishda qiynalishi ham mumkin. Bu holatlar eshitish, fonologik qayta ishlash, so‘z boyligi va nutq tajribasi o‘rtasidagi murakkab munosabatni ko‘rsatadi. Logopedik mashg‘ulotlarda quyidagi bosqichlarni farqlash foydali:

Eshituvga e’tibor qaratish. Bola signal yoki nutq tovushini eshitadi va unga javob beradi.

Tovushni tanish. Bola oldindan o‘rganilgan tovushni boshqa tovushlardan ajratadi.

Tovushlarni farqlash. Bola o‘xshash tovushlarni eshitib, ularning farqini aniqlaydi.

Tovushning so‘zdagi o‘rnini aniqlash. Bola tovush so‘z boshida, o‘rtasida yoki oxirida kelishini belgilaydi.

Tovushni nutq faoliyatiga ko‘chirish. Bola eshitgan tovushni so‘z, ibora va sodda gaplarda farqlaydi yoki tegishli nutqiy topshiriqni bajaradi.

Bu bosqichlar qat’iy va barcha bolalar uchun bir xil rivojlanish ketma-ketligi sifatida talqin qilinmasligi kerak. Ular pedagogik ishni rejalashtirish uchun tavsiya etiladigan metodik yo‘nalishlardir. Mashqlar bolaning dastlabki ko‘nikmalari va topshiriqning murakkabligiga qarab moslashtiriladi. Unutmaslik kerakki har bir bola individualdir.

Fonetik eshitishdagi qiyinchiliklarning pedagogik namoyon bo‘lishi

Fonetik eshitish bilan bog‘liq qiyinchiliklar turli vaziyatlarda namoyon bo‘lishi mumkin. Ayrim bolalar o‘xshash nutq tovushlarini farqlashda, boshqalari tez aytilgan ko‘rsatmalarni tushunishda yoki tovushlar ketma-ketligini eslab qolishda qiynaladi. Ba’zi hollarda bola tovushni eshitadi, lekin uning talaffuzini takrorlay olmaydi. Bunday vaziyatda eshituv qobiliyati bilan artikulyatsion imkoniyatlarni alohida tahlil qilish zarur. Pedagogik kuzatuvda quyidagi belgilar e’tiborga olinishi mumkin:

nutq tovushlari o‘rtasidagi farqni aniqlashda muntazam xatolarga yo‘l qo‘yish;

eshitilgan tovushni namuna bilan solishtirishga ehtiyoj sezish;

ketma-ket berilgan tovush yoki bo‘g‘inlarni eslab qolishda qiynalish;

eshitilgan signalga mos harakatni kechiktirib bajarish;

tovushni so‘z tarkibidan ajratish yoki uning o‘rnini aniqlashda qiyinchilikka duch kelish.

Agar bola tovushlarga javob bermasa, nutqni tez-tez noto‘g‘ri tushunsa yoki eshitishida qiyinchilik mavjudligidan shubha tug‘ilsa, tegishli mutaxassislar tomonidan eshitish holatini baholash zarur. Logopedik tekshiruv esa tovushlarni idrok etish, farqlash, talaffuz va til ko‘nikmalarini alohida o‘rganishga qaratiladi. Fonetik eshitishni rivojlantirishdagi asosiy pedagogik vazifa bolani ko‘proq tovush eshitishga majburlash emas, balki uning diqqatini kerakli akustik belgiga yo‘naltirish, eshitilgan ma’lumotni faol qayta ishlash va mazmunli javob berishga o‘rgatishdan iborat.

Logoritmika tushunchasi va uning asosiy tarkibiy qismlari

Logoritmika — nutqiy, musiqiy-ritmik va harakat faoliyatlarini o‘zaro uyg‘unlashtiruvchi mashg‘ulotlar tizimidir. U logopedik va pedagogik amaliyotda nutqiy faollikni qo‘llab-quvvatlash, ritmni idrok etish, harakatni boshqarish, eshituv diqqatini yo‘naltirish va nutqiy topshiriqlarni faoliyat bilan bog‘lash maqsadida qo‘llanadi. Logoritmikaning mazmuni faqat musiqa ostida yurish yoki she’r aytish bilan cheklanmaydi. Mashg‘ulotlar nutqiy materialni ritmik harakat bilan uyg‘unlashtirish, berilgan signalga munosabat bildirish, bo‘g‘inlarni qarsak bilan ifodalash, tovushlarni eshitib farqlash va eshitilgan ketma-ketlikni takrorlash kabi vazifalarni qamrab olishi mumkin. Logoritmik mashqlarning pedagogik imkoniyatlarini uchta o‘zaro bog‘liq tarkibiy qism orqali izohlash mumkin:

Birinchisi — eshituv tarkibiy qismi. Bola tovush, so‘z, ritmik signal yoki qisqa nutqiy ko‘rsatmani eshitadi. Uning diqqati muayyan tovushga, tovushlar farqiga yoki ketma-ketlikka yo‘naltiriladi.

Ikkinchisi — harakat tarkibiy qismi. Bola eshitgan signalga mos ravishda qarsak chaladi, qadam tashlaydi, qo‘lini ko‘taradi, belgilangan predmetni tanlaydi yoki boshqa sodda harakatni bajaradi. Harakat javobning ko‘rinadigan shakliga aylanadi va pedagogga bolaning topshiriqni qanday bajarayotganini kuzatish imkonini beradi.

Uchinchisi — nutqiy tarkibiy qism. Bola tovushni takrorlaydi, bo‘g‘inlarni aytadi, ritmik iborani talaffuz qiladi yoki eshitgan so‘zini tanlaydi. Bu bosqich eshituv faoliyatini bevosita nutqiy vazifa bilan bog‘laydi.

Ushbu tarkibiy qismlar bir mashqda birgalikda qatnashishi mumkin, biroq har bir mashg‘ulotda ularning murakkabligini bir vaqtda oshirish shart emas. Agar bolaning asosiy vazifasi tovushlarni farqlash bo‘lsa, harakat sodda va tanish bo‘lishi kerak. Bir vaqtning o‘zida yangi tovush, murakkab ritm va yangi harakat talab qilinishi bolaning diqqatini asosiy vazifadan chalg‘itishi mumkin.

Ritm, eshituv diqqati va harakatning o‘zaro aloqasi

Ritm — tovushlar, harakatlar yoki boshqa hodisalarning muayyan vaqt tartibida takrorlanishi va tashkil topishidir. Nutqning o‘zida ham ritmik xususiyatlar mavjud: bo‘g‘inlarning ketma-ketligi, urg‘u, pauza, nutq sur’ati va intonatsiya eshitilgan axborotning idrok etilishiga ta’sir qiladi. Ritmik mashqlar bolaga vaqt bo‘yicha tartiblangan signallarni kuzatish va ularga mos javob berish imkonini yaratadi. Masalan, pedagog ikki marta qarsak chaladi va bola aynan ikki marta qarsak bilan javob beradi. Keyingi bosqichda pedagog qarsaklar sonini o‘zgartiradi yoki qisqa va uzoq signallarni almashlab beradi. Bola signallarni eshitadi, farqlaydi va harakat orqali ifodalaydi. Biroq ritmik signalni to‘g‘ri takrorlashning o‘zi nutq tovushlarini farqlash qobiliyati rivojlanganini ko‘rsatib bermaydi. Ritmni qayta tiklash va fonemalarni farqlash bir-biriga bog‘liq bo‘lishi mumkin, lekin ular alohida tekshirilishi lozim bo‘lgan ko‘nikmalardir. Shu sababli logoritmik mashg‘ulotda umumiy ritmik topshiriqlardan keyin aniq nutqiy tovushlarga yo‘naltirilgan vazifalarni kiritish maqsadga muvofiqdir. Eshituv diqqati bolaning kerakli signalga e’tibor qaratishi, keraksiz signallarni chetga surishi va vazifa davomida diqqatini saqlashini anglatadi. Logoritmik mashqlarda bu ko‘nikma “faqat belgilangan tovush eshitilganda harakat qilish” kabi qoidalar orqali mashq qildirilishi mumkin. Masalan, bola s tovushini eshitganda qarsak chaladi, sh tovushini eshitganda esa jim turadi. Ushbu vazifa eshituvga e’tibor berish bilan birga, javobni boshqarish va topshiriq qoidasiga amal qilishni ham

talab qiladi. Harakat esa pedagogik jarayonda eshitilgan axborotga javob berish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Bolaning harakati qanchalik murakkab bo‘lishidan ko‘ra, uning eshitilgan signal bilan aniq bog‘langanligi muhim. Dastlab sodda javoblardan foydalanish, keyinchalik tovushni aniqlash va eslab qolishni talab qiluvchi vazifalarni qo‘shish tavsiya etiladi.

Logoritmik mashqlarning fonetik eshitishni rivojlantirishdagi imkoniyatlari

Fonetik eshitishga yo‘naltirilgan logoritmik mashqlar bir necha pedagogik imkoniyatni taqdim etadi. Birinchidan, ular tovushni faol tinglashga undaydi. Bola mashg‘ulotda shunchaki eshituvchi bo‘lib qolmaydi, balki tovushni aniqlash va javob berish uchun maqsadli tinglaydi. Ikkinchidan, mashqlar eshitilgan signal bilan aniq javob o‘rtasida bog‘lanish hosil qilishga yordam beradi. Masalan, bola muayyan tovushni eshitganda rangli kartochkani ko‘taradi yoki belgilangan qadamni bajaradi. Bunda pedagog bolaning tovushni tanish-tanimasligini kuzatishi mumkin. Uchinchidan, logoritmik topshiriqlar tovushlarni farqlashni turli faoliyat shakllariga kiritish imkonini beradi. Bir mashg‘ulotda bola tovushni eshitib tanlaydi, keyin uni bo‘g‘in ichida farqlaydi, so‘ng shu tovush qatnashgan so‘zni tinglaydi. To‘rtinchidan, ritmik harakatlar mashg‘ulotni bolalar uchun faol va tushunarli shaklda tashkil etishga ko‘maklashadi. Qisqa topshiriqlar, navbat bilan bajariladigan harakatlar va ko‘rgazmali materiallar bolalarning ishtirokini qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Beshinchidan, logoritmik mashqlar individual va guruh shaklida tashkil etilishi mumkin. Individual mashg‘ulotda bolaning aniq xatolariga mos topshiriqlar tanlanadi. Guruh mashg‘ulotida esa umumiy ritmik o‘yinlar, navbat kutish va signalga jamoaviy javob berishdan foydalanish mumkin. Biroq guruhdagi har bir bolaning tovushlarni farqlash darajasi bir xil bo‘lmasligi mumkinligi sababli individual kuzatuv saqlanishi kerak. Logoritmikaning manashu imkoniyatlari uni barcha nutqiy qiyinchiliklar uchun mustaqil yechim sifatida ko‘rsatmaydi. U maqsadli logopedik mashqlarni to‘ldiruvchi usul bo‘lib, tovushlarni farqlash, artikulyatsiyani shakllantirish, lug‘at va grammatik

ko‘nikmalarni rivojlantirish kabi vazifalar tegishli metodlar bilan birgalikda olib borilishi kerak.

Mashqlarni tanlash va murakkablikni bosqichma-bosqich oshirish

Logoritmik mashqlarni tanlashda bolaning yoshi, nutqiy rivojlanish darajasi, eshitish holati, topshiriqni tushunishi va diqqatni saqlash imkoniyati hisobga olinadi. Mashqlar oddiy eshituv javobidan boshlanib, tovushlarni solishtirish, ketma-ketlikni eslab qolish va nutqiy vaziyatda qo‘llash kabi murakkabroq faoliyatlarga tomon rivojlantirilishi mumkin. Mashqlarni quyidagi metodik yo‘nalishlarda tashkil etish tavsiya qilinadi:

Tovush va ritmik signalni eshitishga e’tibor qaratish.

Turli tovushlarni bir-biridan farqlash.

O‘xshash nutq tovushlarini eshitish orqali solishtirish.

Tovushni bo‘g‘in va so‘z tarkibida aniqlash.

Eshitilgan tovushlar yoki bo‘g‘inlar ketma-ketligini eslab qolish.

Eshituv topshirig‘ini nutqiy va harakatli faoliyat bilan uyg‘unlashtirish.

Bu yo‘nalishlar bir-birini to‘ldiradi, lekin ularni qat’iy universal ketma-ketlik deb qabul qilish to‘g‘ri emas. Agar bola o‘xshash tovushlarni farqlashda qiynalsa, ritmik harakatni murakkablashtirishdan oldin tovushlar sonini kamaytirish va ko‘rgazmali tayanchdan foydalanish lozim.

“Tovushni eshit — harakatni bajar” mashqi

Maqsad: eshituv diqqatini rivojlantirish, muayyan tovushga tanlab javob berishni shakllantirish.

Kerakli jihozlar: tovushlar yozilgan kartochkalar yoki pedagog tomonidan aytiladigan nutq tovushlari, zarur bo‘lsa rangli belgilar.

Bajarilish tartibi: Pedagog bolaga qoida tushuntiradi: “Agar *s* tovushini eshitsang, bir marta qarsak chal. Agar boshqa tovushni eshitsang, qo‘llaringni tizzangga qo`y”. Dastlab *s* tovushi va undan aniq farqlanadigan tovushlar navbat bilan beriladi. Bola qoidani tushungach, vazifa asta-sekin murakkablashtiriladi va *s–sh* kabi o‘xshash tovushlar juftligi kiritiladi.

Pedagogik kuzatuv: bola kerakli tovushga to‘g‘ri javob berdimi, boshqa tovushlarda noto‘g‘ri harakat qildimi, topshiriq qoidasini eslab qoldimi va javob berish uchun qo‘shimcha ko‘makka ehtiyoj sezadimi? *s–sh* juftligini ishlatishdan oldin bolaning har ikkala tovushni eshitish imkoniyati va topshiriqni tushunishi tekshiriladi. Agar bola tovushlarni farqlashda qiynalsa, pedagog tovushlarni sekinroq, aniqroq va tanaffus bilan taqdim etishi mumkin. Tovushni haddan tashqari cho‘zish uning tabiiy akustik xususiyatini o‘zgartirib yubormasligi kerak.

“Ritmik aks-sado” mashqi

Maqsad: eshitilgan ritmik ketma-ketlikni idrok etish, eshituv xotirasi va harakatni muvofiqlashtirishni qo‘llab-quvvatlash.

Kerakli jihozlar: qo‘l qarsagi, stolga yengil urish yoki boshqa xavfsiz ritmik signal.

Bajarilish tartibi: Pedagog avval bitta ritmik birlikni ko‘rsatadi: ikki marta qarsak. Bola uni takrorlaydi. Keyin uchta qarsak yoki “qarsak–tanaffus–qarsak” ketma-ketligi beriladi. Bola eshitilgan ketma-ketlikni imkon qadar aynan qayta bajaradi. Keyingi bosqichda qisqa bo‘g‘inlar ritm bilan birlashtiriladi: “ma–ma”, “sa–sa”, “sha–sha”.

Pedagogik kuzatuv: bola ritmni eshitib eslab qoladimi, signallar sonini to‘g‘ri takrorlaydimi, bo‘g‘inlar ketma-ketligini saqlaydimi? Bu mashqning dastlabki bosqichi umumiy ritmik ko‘nikmalarni kuzatishga xizmat qiladi. Fonetik eshitish bo‘yicha xulosa chiqarish uchun esa nutq tovushlarini farqlashga qaratilgan alohida topshiriqlar ham berilishi kerak.

“Eshit va davom ettir” mashqi

Maqsad: eshitilgan qisqa nutqiy ketma-ketlikni eslab qolish va davom ettirish.

Kerakli jihozlar: bo‘g‘in yoki sodda so‘zlar ketma-ketligi

Bajarilish tartibi: Pedagog “ba–pa” yoki “sa–sha” kabi qisqa ketma-ketlikni aytadi. Bola avval uni takrorlaydi. Keyingi bosqichda pedagog ketma-ketlikning bir qismini aytadi, bola esa navbatdagi bo‘g‘inni davom ettiradi.

Mashqni o‘yin shaklida tashkil etish mumkin: pedagog “Men boshlayman, sen davom ettir” deydi. bola bo‘g‘inlar tartibini saqlaydimi, tovushlarni almashtirib yuboradimi, takrorlash uchun necha marta eshitishga ehtiyoj sezadi? ushbu mashq eshituv xotirasi, nutqiy qayta ishlash va ketma-ketlikni saqlashni talab qiladi. Shu sababli undagi muvaffaqiyatsizlikni faqat fonetik eshitish bilan bog‘lash to‘g‘ri bo‘lmaydi.

Logoritmik mashg‘ulotlarning samarali tashkil etilishi bolalarning rivojlanish xususiyatlarini hisobga olishga bog‘liq. Bir xil topshiriq barcha bolalar uchun bir xil natija bermaydi. Ayrim bolalar ritmik harakatlarni tez o‘zlashtirishi mumkin, boshqalari esa tovushlarni farqlashda ko‘proq takrorlash va ko‘rgazmali yordamga ehtiyoj sezadi. Masalan, *s* va *sh* tovushlarini farqlashda qiynalayotgan bola bilan dastlab ikki tovushning aniq namunalari ustida ishlash, so‘ng bo‘g‘inlar va tanish so‘zlarga o‘tish mumkin. Bola har bir tovushni alohida tanisa-yu, ketma-ketlikda adashsa, tovushlar orasidagi tanaffusni biroz uzaytirish va ketma-ketlik uzunligini qisqartirish foydali bo‘lishi mumkin. Individual yondashuv bolaning xatosini doimiy ravishda ta’kidlashga emas, balki to‘g‘ri javob berishi uchun zarur shartlarni yaratishga qaratiladi. Rag‘batlantirish, aniq ko‘rsatma va tushunarli qoidalar bolaning mashg‘ulotdagi faolligini qo‘llab-quvvatlaydi. Mashg‘ulotning davomiyligi bolaning yoshi, diqqatini saqlash imkoniyati va logopedik maqsadiga qarab belgilanadi. Barcha bolalar uchun bir xil davomiylikni belgilash o‘rniga, topshiriqlar murakkabligi va bolaning charchash belgilariga e’tibor berish kerak. Quyidagi tuzilma namunaviy metodik model sifatida taklif etiladi:

1-bosqich. Tashkiliy va tayyorlov qismi. Bola mashg‘ulot qoidalari bilan tanishadi, oddiy ritmik signalni eshitadi va unga javob beradi.

2-bosqich. Eshituv diqqatini faollashtirish. Bola tovush, qarsak yoki qisqa nutqiy signalni tinglab, belgilangan harakatni bajaradi.

3-bosqich. Asosiy fonetik topshiriq. Mashg‘ulotning asosiy maqsadiga muvofiq bola tovushlarni farqlaydi, bo‘g‘inlarni solishtiradi yoki berilgan tovushni so‘z tarkibidan aniqlaydi.

4-bosqich. Nutq va harakatni birlashtirish. Bola tovush yoki bo‘g‘inlarni ritmik harakat bilan takrorlaydi, sodda so‘zlar bilan ishlaydi.

5-bosqich. Yakuniy mustahkamlash. Oldin bajarilgan topshiriq qisqacha takrorlanadi, bolaning mustaqil javoblari qayd etiladi va keyingi mashg‘ulot uchun ehtiyojlar aniqlanadi.

Bunday tuzilma mashg‘ulotni izchil tashkil etishga yordam beradi. Biroq barcha bosqichlarni har safar bir xil hajmda bajarish shart emas. Agar asosiy maqsad tovushlarni farqlash bo‘lsa, vaqtning katta qismi aynan shu ko‘nikmaga ajratilishi kerak.

Quyidagi jadval logopedning mashg‘ulot davomida qaydlar olib borishi uchun namunaviy shakl.

Baholash yo‘nalishi	Kuzatiladigan ko‘nikma	Qayd etiladigan holat
Eshituv diqqati	Belgilangan tovushga javob beradi	Mustaqil / eslatma bilan / qiynaladi
Tovushlarni farqlash	O‘xshash tovushlarni ajratadi	To‘g‘ri javoblar va xatolar qayd etiladi
Ketma-ketlik	Bo‘g‘in yoki ritm tartibini saqlaydi	Qaysi bosqichda adashishi yoziladi
Mustaqil bajaradi	Topshiriqni yordamsiz bajaradi	Yordam turi va miqdori ko‘rsatiladi
Ko‘nikma mustahkamlandi	Tovushni so‘z ichida taniydi	Yangi misol yoki tanish so‘z bilan tekshiriladi

Kuzatuvni mazmunli olib borish uchun mashg‘ulotning sanasi, ishlangan tovushlar, topshiriq sharoiti va bolaning javoblari qayd etiladi. Masalan, bola s–sh juftligini alohida aytilgan bo‘g‘inlarda to‘g‘ri farqlab, so‘zlar ichida adashayotgan bo‘lsa, keyingi mashg‘ulotda so‘z darajasidagi vazifalarga ko‘proq e’tibor qaratish

mumkin. Natijalarni solishtirishda topshiriq sharoiti imkon qadar bir xil saqlanishi lozim. Agar dastlab bola rasmlar yordamida, keyin esa rasmlarsiz tekshirilsa, natijalardagi farq faqat eshituv ko‘nikmasining o‘zgarishi bilan izohlanmasligi mumkin. Shuning uchun pedagog yordam darajasini ham alohida qayd etishi zarur.

Rivojlanish dinamikasini tahlil qilishda bolaning bir martalik natijasidan ko‘ra, bir necha mashg‘ulot davomida kuzatilgan o‘zgarishlarga e’tibor qaratiladi. Bola dastlabki mashg‘ulotlarda tovushni bir necha marta eshitishga ehtiyoj sezishi, keyinchalik esa uni mustaqil farqlay boshlashi mumkin. Boshqa holatda, alohida tovushlarni tanish yaxshilansa-da, ketma-ketlikni eslab qolish hali qiyin bo‘lib qolishi mumkin. Agar bola harakat va tovush topshirig‘ini bir vaqtda bajarishda qiynalsa, dastlab harakatni soddalashtirish yoki tovushni farqlashni alohida mashq qilish lozim. Keyin ikkala vazifa qayta birlashtirilishi mumkin. Bu yondashuv logoritmik mashg‘ulotning tashqi jihatdan qiziqarli bo‘lishidan ko‘ra, uning maqsadga muvofiqligini ustuvor qo‘yadi.

Logoritmik mashqlarning yana bir imkoniyati — bolani faol ishtirokchi sifatida jalb etishidir. Tovushga harakat bilan javob berish, navbat kutish, ritmni takrorlash va eshitilgan bo‘g‘inni davom ettirish bolaning mashg‘ulotdagi faoliyatini turli shakllarda tashkil etadi. Biroq pedagogik faollikning o‘zi natijadorlikning yagona ko‘rsatkichi bo‘la olmaydi. Mashg‘ulotning muvaffaqiyati bola belgilangan fonetik vazifani qanchalik bajarayotgani bilan ham baholanishi kerak.

Logoritmik yondashuvni qo‘llashda yana bir muhim jihat — vazifalarning murakkabligini boshqarishdir. Bir vaqtning o‘zida tovushni farqlash, ritmni eslab qolish, qadam tashlash va so‘zni talaffuz qilish talab etilsa, ayrim bolalar asosiy maqsadni yo‘qotishi mumkin. Shuning uchun pedagog mashqning qaysi tarkibiy qismi asosiy, qaysi qismi yordamchi ekanini oldindan belgilashi kerak. Shuningdek, musiqa va ritmning qo‘llanilishi barcha bolalar uchun bir xil qulay bo‘lmasligi mumkin. Ayrim bolalar tovushli muhitga sezgir bo‘lishi, boshqalari esa musiqa fonida nutqni aniqroq farqlashda qiynalishi mumkin. Bunday

vaziyatlarda musiqa balandligini kamaytirish, ritmik signalni soddalashtirish yoki topshiriqni musiqa fonisiz bajarish lozim. Mashg‘ulotning maqsadi bolani ko‘proq tovush bilan o‘rab olish emas, balki kerakli tovushni aniq idrok etishiga sharoit yaratishdir.

XULOSA

Fonetik eshitish bolaning nutq tovushlarini idrok etishi, ularning akustik xususiyatlarini farqlashi va eshitilgan nutqiy birliklarni qayta ishlashida muhim o‘rin tutadi. Ushbu ko‘nikmalarning rivojlanishi og‘zaki nutqni o‘zlashtirish va nutqiy muloqotda faol qatnashish uchun zarur shartlardan biri hisoblanadi. Fonetik eshitish bilan fonematik idrok o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ularni farqlash logopedik baholash va mashg‘ulot maqsadlarini aniq belgilashga yordam beradi. Logoritmika nutq, ritm va harakatni birlashtiruvchi pedagogik-korreksion yondashuv sifatida fonetik eshitishni rivojlantirish jarayoniga qo‘shimcha imkoniyatlar taqdim etadi. Tovushni eshitib harakat bajarish, ritmik ketma-ketlikni takrorlash, o‘xshash bo‘g‘inlarni solishtirish, tovushni so‘z tarkibidan aniqlash kabi mashqlar bolani faol tinglashga va eshitilgan axborotga maqsadli javob berishga yo‘naltiradi. Fonetik eshitishni rivojlantirishda logoritmik mashqlarning pedagogik imkoniyatlari nutqiy idrokni faol tinglash, ritmik tashkil etish va harakatli javob bilan bog‘lash orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu yondashuvning amaliy qiymati mashqlarning ilmiy asoslangan maqsadi, bolaning ehtiyojlariga mosligi va natijalarni muntazam kuzatish bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ayupova M.Y. Logopediya. — Toshkent:
2. Волкова Г.А. Логопедическая ритмика. — Москва:
3. Лопатина Л.В. (ред.). Логопедия: учебник для студентов дефектологических факультетов педагогических вузов. — Москва
4. Лалаева Р.И. Логопедическая работа в коррекционных классах. — Москва:

5. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). Speech Sound Disorders: Articulation and Phonology. Practice Portal. https://www.asha.org/practice-portal/clinical-topics/articulation-and-phonology/
6. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). Central Auditory Processing Disorder. Practice Portal. https://www.asha.org/practice-portal/clinical-topics/central-auditory-processing-disorder/
7. Gillon, G.T. Phonological Awareness: From Research to Practice. — New York: The Guilford Press, 2004.
8. Tallal, P., Miller, S., Fitch, R.H. Neurobiological basis of speech: A case for the preeminence of temporal processing. Annals of the New York Academy of Sciences. — 1993. — Vol. 682. — P. 27–47.
9. Zatorre, R.J., Belin, P. Spectral and temporal processing in human auditory cortex. Cerebral Cortex. — 2001. — Vol. 11, No. 10. — P. 946–953.
10. Patel, A.D. Music, Language, and the Brain. — New York: Oxford University Press, 2008.